

AZ IPAR HAGYOMÁNYOS TEREI: A RÉGI IPARI TÉRSÉGEK

(Industry's Traditional Spaces: Old Industrial Regions)

LUX GÁBOR

Kulcsszavak:

ipar régi ipari térségek szerkezetváltás evolúciós közgazdaságtan puha költségvetési korlát koordináció

A tanulmány tárgya a régi ipari térségek, az ipar 20. századi fejlődésében meghatározó növekedési terek válsága és átalakulása. A továbbiakban először röviden ismertetjük a régi ipari térségek jelentőségét és működésük külső makroökonomiai feltételrendszerét a II. világháború utáni gazdaságokban, kitérve a puha költségvetési korlátok versenytorzító szerepének differenciált értékelésére. Ezt követően bemutatjuk, hogy milyen külső okok vezettek a térségek növekedési pályájának kifulladásához, illetve hogyan jutottak el a válságok okait vizsgáló releváns szakirodalmi elméletek a belső (endogén) tényezők szerepének felismeréséig. Végül megkísérünk választ adni arra a kérdésre, hogy miként értelmezhető (illetve értelmezhető-e) a régi ipari térségek problémája az államszocialista és posztoszocialista gazdaságokban.

A régi ipari térségek a fordista gazdaságokban

Európa ipari átalakulásában kitüntetett jelentőségűek azok a terek, ahol az ipar koncentrált és nagyméretű struktúrái létrejöttek és működtek. A *régi ipari térségek*¹ nem csak térségi, hanem országos és nemzetközi kontextusban is meghatározó hatást gyakoroltak a területi folyamatok alakulására – a szűkebben értelmezett gazdaságon túl a vonalas infrastruktúra-rendszerek hálózataira és csomópontjaira, a városfejlődésre, de a társadalom képének átformálásával és a politikai rend (mind a 19. századi liberalizmus, mind az 1929-es gazdasági válságot követő keynesizmus) megalapozására is. A kitermelésre, alapvető ipari inputok előállítására és tömegtermékek gyártására szakosodott, hosszabb ideig is sikeres gazdasági miliók prosperáló évtizedekben a térgazdaság mintaterületei voltak, sikerük önmagukat igazolta. Sikerüket az erős specializációnak és azt kiszolgáló „fordista kompromisszumnak” köszönheték, amit *Lipietz* (1992) egy növekedési-felhalmozási és egy irányítási rendszer kettőssével jellemez. A régi ipari térségekben a vállalatok integrációi és együttműködései erősen összefonódott hálózatokat hoztak létre, amelyeket a politikai, gazdasági és civil szféra fokozott összemosódása jellemezett²; szoros, többirányú függőségi viszonyok alakultak ki horizontálisan (vállalatok és szektorok, gazdasági és nem gazdasági érdekképviseletek között) és vertikálisan (vállalatok és alkalmazottak, állam és állampolgárok viszonylatában), a társadalmi kapcsolatokat pedig az erős paternalizmus és a tradicionális baloldali pártok uralma jellemezte.

Bár a fordista nagyvállalatok Nyugat-Európában névlegesen piacgazdasági viszonyok között működtek, a stratégiai iparágak az 1960-as évek végéig privilegizált helyzetet élveztek, és csak tompított piaci kihívásokkal kellett szembenéznük. A nehézipar-fejlesztés, a „vas és acél országa” nem csak az erőltetett növekedést véghezvivő szocialista gazdaságokban volt kívánatos cél, hanem Nyugat-Európa jóléti államaiban is megjelent a gazdaságpolitikai döntésekben (Olaszország és a Mezzogiorno esetén keresztül lásd *Dunford–Greco* 2007). Voltaképpen olyan *nem piaci racionalitásról* beszélhetünk, amely a hagyományos piaci versenyképesség helyett más döntési kritériumokat tartott lényegesnek: stratégiai szempontokat, a társadalmi béke megőrzését és – magától értetődően – az ebből kovácsolható politikai tőkét³. A nem piaci racionalitás következményeként a nagyvállalatok egy része vagy elszigetelődött a versenypiacról (így pl. az EGK versenyjogi szabályai nem voltak érvényesek a Montánunió által szabályozott területekre, a hadiiparban pedig hagyományos megtérülési szempontok nem voltak értelmezhetőek), vagy „üvegbúra alatt”, puha költségvetési korlátokkal működött: a közszférával kötött alkukon keresztül a piaci lehetőségeket meghaladó mennyiségű forrásokhoz juthatott.

Az utóbbi jelenség jóval szélesebb körben és tovább fennmaradt; nem stratégiai, hanem a jóléti államok által megkövetelt szociális és politikai okokból. *Kornai* (1997) a puha költségvetési korlát általánosított, nem szocializmus-specifikus eseteként említi a „hanyagolt iparágak” működésébe történő állami beavatkozást (illetve a nagy vállalatokglomerátumok eltorzult belső viszonyainak a tanulmány szempontjából szintén releváns példáját). Értelmezése szerint a puha költségvetési korlát ezekben az esetekben is elvezet az általa leírt kedvezőtlen gazdasági hatásokhoz: a piaci ösztönzés gyengüléséhez és a kontraszelekcióhoz, az ár- és költségérzékenység tompulásához, koordinációs zavarokhoz és ártalmas monetáris-fiskális hatásokhoz, valamint a kereslet elszaladásához (vagyis túlkereslethez). Hasonló következtetéseket fogalmaz meg *Rawski* (1997), kiemelve, hogy bár a puha költségvetési korlátok fogalmát a terminológia tisztasága érdekében érdemes a kormányok és vállalatok viszonyainak elemzésére korlátozni, a jelenség a vállalatok közötti viszonyokban sem ismeretlen; másrészt a piacgazdaságokban elsősorban nem *ex post* módon (a bajba került vállalatok megmentésével) jelentkező puha költségvetési korlátról, hanem *ex ante*, a versenyszabályok és a piaci játéktér befolyásolásával kialakuló versenytörzítő jelenségekről is beszélhetünk (a magatartásról bővebben lásd *Krueger* 1974; *Lenway–Morck–Yeung* 1996 és mások írásait). A Kornai által leírt problémák tehát úgy érvényesülnek, hogy a magánszféra *formálisan* kemény és szigorú költségvetési korlátokkal működik, de *gyakorlatilag* ez a korlát különféle rejtett politikai és üzleti preferenciáknak köszönhetően puhává, manipulálhatóvá válik.

Az ipari válság kialakulása

A fordizmus fent vázolt makroökonómiai feltételrendszere a gazdaság „alapszöve” volt a háború utáni évtizedekben, és az államok tekintélyes anyagi eszközöket fordítottak a minta mind szélesebb elterjesztésére; a keynesiánus gazdaságpolitika centralizált és paternalista eszközeivel a tömeges iparosítást használta fel a periférikus vagy depressziós területek problémáinak kezelésére (Horváth 1998). Az 1970-es évektől azonban a régi ipari térségek többszörös sokkon estek át, a világ-gazdasági korszakváltás „vesztes” területei közé kerültek. Különlegességük nem az, hogy szembesülniük kellett az átalakulás új feltételrendszerével, hiszen az a globális gazdasági tér egészét, így a többi ipari térséget is érintette; hanem az, hogy nem tudtak hozzá sikeresen alkalmazkodni. A korábban sikeresen működő, stabil gazdasági és társadalmi modellek, intézményrendszerek (és térbeli „miliók”) képtelenek voltak az új gazdasági rend befogadására. Arra a kérdésre kell tehát keresnünk a választ, hogy mi különbözteti meg a régi ipari térségeket azoktól, amelyekben az alkalmazkodás sikeresen végbement vagy akár új fejlődési pályához vezetett.

A világgazdasági korszakváltás új feltételrendszert teremtett a világgazdaság, s ezen belül Európa térségei számára. A változások az 1973-as első olajárrobbanás után váltak látványossá, de valójában az energiaárak egy év alatt történő megnégyszereződése csak felszínre hozta a már az előző évtizedben, részben az 1950-es évektől zajló ártrendeződési folyamatot. A korszakváltás több, együttesen érvényesülő komponensre osztható:

- Az 1970-es évek elején több világgazdasági ciklus fordulóponthoz jutott. 1945 és 1973 között a IV. Kondratyev-ciklus és a IV. évszázados trend együttes emelkedése kiszámítható és stabil fejlődési feltételeket biztosított a döntéshozók számára; amikor az együttes növekedés együttes leszálló ágba fordult, nőtt az instabilitás, a konjunktúrában megszokott biztonságot felváltotta a piaci szelekció erősödése.
- Drasztikusan emelkedtek az anyag- és energiaárak, s ez megfosztotta a gazdaságokat attól a növekedési többlettől, amit korábban az inputok olcsósága biztosított.
- Míg az inputpiacokon az árak emelkedése, addig a tömegtermékekén távolkeleti és harmadik világbeli termelők versenybe lépése, az árak leszorítása ment végbe. Mint Storper (1992) kiemeli, az új gazdasági feltételrendszerben némi erőfeszítéssel szinte bármely ország be képes lépni a technológiailag stabil termékek piacára; a standardizált technológiák diffúziója radikálisan felgyorsult, és ennek köszönhetően, mint azt az új kereskedelmi elmélet megfogalmazza, ezek az ipari piacok nagyon könnyen támadhatóká váltak.
- A pusztán gazdasági folyamatokat társadalmi és innovációs változások is fel erősítették. A „posztfordista” vagy (félrevezető, de elterjedt kifejezéssel élve) „posztindusztriális” társadalomban a tömeges foglalkoztatást egyre inkább a

szolgáltató szektor vette át. Az ipari tömegcikkek iránti kereslet csökkent, s a dinamikus növekedés forrásává új iparágak (mikroelektronika, informatika stb.) váltak – amennyiben hiszünk azoknak az írásoknak, amelyek, néha talán túlzott optimizmussal, elsősorban a „fehérgalléros” vagy „tudásalapú” iparban látják a növekedés új forrását és reményét⁴. A nemzetközi iparban a merevebb fordista kapcsolatok helyét egyre jobban átvette a rugalmas specializáció.

- Egyre kevesebb lehetőség nyílt a piaci versenyt kizáró vagy tompító gazdaságpolitikák alkalmazására; ennek mind költségvetési, mind politikai forrásai megcsappantak.

Ezek a jelenségek együttesen, külső kihívásként érték a régi ipari térségeket; az alkalmazkodás maga pedig belső adottságok és az új mozgástér kihasználása mentén ment végbe.

Hogyan következett be az alkalmazkodási kudarc, és hogyan lehet belőle kilábalni? Prisching (1985) régi ipari térségek és ágazatok válságát és alkalmazkodását vizsgáló tanulmányában vázolja a válságok általános működési mechanizmusát, s amellett érvel, hogy a hosszú, sikersorozatszerű fejlődést átélő térségek esetén maga a siker eredményezi az alkalmazkodóképesség hanyatlását. Ilyen helyzetben a megváltozott körülmények találkoznak a korábbi sikeres fejlődési pálya fenntartásában érdekelt korlátozott (értelmezésünkben nem piaci) racionalitásával; a változó körülmények és a változatlan fejlődési pálya egymástól való „elválása” egyre jelentősebb fejlődési deficit felhalmozódásához és válságjelenségek megjelenéséhez vezet. A folyamat addig folytatódik, amíg a térségben vagy ágazatban paradigma-váltás nem megy végbe; ekkor az új információkat feldolgozó és a cselekvési mintáikba beépítő aktorok kritikus tömegre tesznek szert és áttörést hajtanak végre, s ezzel bekövetkezik az új körülményekhez történő alkalmazkodás, elindul az új növekedés. Jól látható, hogy ezek a szakaszok a gazdasági vagy innovációs ciklusokra emlékeztető pályát írnak le, és hozzájuk hasonlóan tagolhatók.

Prisching leírása természetesen általánosítás: valójában, mint azt máshol már kifejtettük (Lux 2007; 2009), az adaptáció több eltérő módon is bekövetkezhet; nem létezik olyan objektív cél, amely felé egy ágazatnak vagy térségnek „el kell indulnia”, következésképpen nincs univerzális válságrecept sem. Az alkalmazkodási utak tipizálhatók, de nem általánosíthatók, és a kilábalást szolgáló innovációnak is több megjelenési formája képzelhető el. Ugyanakkor Prisching modelljének erőssége, hogy felismeri és jól értelmezi a térségek fejlődésében jelentkező tehetetlenségi erőt, az örökölt és intézményesült tényezők erős befolyását a jövőbeli eseményekre. Ez a koncepció, amely az evolúciós közgazdaságtani iskola gondolatvilágához köthető (Nelson 1995), a régi ipari térségek válságának okait vizsgáló több elméletben, így a kumulatív oksági modellekben, a szklerózis-analógiában és a hálózati-agglomerációs modellekben (ezen belül a bezárulás jelenségében) is feltűnik.

Az ipari válság elméleti megközelítései

Az ipari válság okait vizsgáló elméletek az 1970-es éveket követően, s különösen az 1980-as évektől kerültek a területi tudományok képviselőinek érdeklődési körébe. Megfigyelhető, hogy a magyarázatok fókuszsa a világgazdasági és szélesebb társadalmi-gazdasági háttér elemzéséről fokozatosan a térségi belső (endogén) tényezők vizsgálata felé fordult. Míg az 1980-as években erősebben jelen vannak az általános közgazdaságtanból kölcsönzött, gyakran klasszikus szerzőkhöz visszanyúló modellek (pl. a cikluselmélet és a rendszerelméletek), addig az 1990-es évekre a területi tudományok új virágzásával egyre inkább a „saját fejlesztésű” koncepciók vették át a vezető szerepet (1. táblázat); az ezredfordulót követően úgy tűnik, a meglévő gondolati keretek kitöltése és szélesebb körű alkalmazása zajlik. A következőkben nem foglalkozunk a Prisching (1985) által tárgyalt klasszikus válságelméletekkel (cikluselméletek, rendszerelméletek), amelyek a válság nemzetgazdasági és globális értelmezését adják, de nem alkalmasak a területi problémák megmagyarázására. A cikluselméletek és az innovációelmélet összekötéséből levezethetők a szerkezeti modell egyes megállapításai, ezeket tehát ott tárgyaljuk.

1. TÁBLÁZAT

Az ipari válság okait vizsgáló fő elméletek négy összefoglaló munkából
(The Main Theories of Industrial Crisis from Four Summary Studies)

Prisching (1985)	Steiner (1985)	Steiner (2003)	Boschma– Lambooy (1999)
cikluselméletek rendszerelméletek	szerkezeti modell exportbázis- modell	szerkezeti modell szklerózis- analógia	túlspecializáció hálózati- agglomerációs modellek
(alkalmazkodási kritikus tömeg elmélet)*	termékéletciklus- hipotézis	ciklikus-evolúciós modell	
	kumulatív oksági modell		

* Saját elnevezés a válságok működési mechanizmusának általános modelljére; lásd előző rész

Forrás: A szerző szerkesztése.

A válság területi értelmezése

A már területi szemléletű válságelméletek első generációjának legismertebb fajtája a szerkezeti modell. A modell a problémákat egy specifikus gazdasági struktúrára vezeti vissza, amely részben az „öreg” (alacsony növekedési lehetőségeket hordozó, elavult) ágazatok térségi túlsúlyából, részben ezek szerveződési formáiból adódik. A nagyméretű vertikális és horizontális vállalati integrációk, monostruktúrák koncentrációja hat kedvezőtlenül a területi fejlődésre. A szerkezeti modell értelmében a

világgazdasági korszakváltás során az eltérő növekedési lehetőségeket hordozó térbeli tényezők jelentőségének átértékelődése történt meg; korábbi növekedést generáló erők merültek ki és helyüket újak vették át. Azok a térségek, amelyek egyoldalúan támaszkodtak bizonyos tényezőkre, könnyen elvesztették vezető szerepüket, míg ott, ahol a tényezők sokoldalúbb keveréke volt megtalálható, nagyobb esélye volt annak, hogy korábban „látens” adottságok kiemelésével megőrizték vagy fokozzák versenyképességüket.

A régi ipari térségek válsága ebből a szemszögből nézve egyoldalú gazdasági szerkezetük negatív következményének tűnhet; a korábbi sikereket megalapozó tényezők szerepe leértékelődött, és nem pótolták őket újak. A változásokat a modell exogén, a világgazdaság által adott tényezőként kezeli, míg számos kérdésre (pl. mi okozza a különböző gazdasági tényezők területi koncentrációját; ezek determinisztikus, sztochasztikus-véletlenszerű vagy kimondottan befolyásolható módon jönnek-e létre; hogyan azonosítható egy tényező növekedési potenciálja stb.) nem ad kielégítő választ, és nem tér ki az endogén tényezők jelentőségére. Steiner (1985) a modell tárgyalása során arra is felhívja a figyelmet, hogy maga a „szerkezet” fogalma nem egyértelműen meghatározott (egy széles körben elfogadott statisztikai definíció „a gazdasági mennyiségek és szub-aggregátumok összetételeként” értelmezi). Hasonlóan tisztázatlan az optimális vagy legalábbis jó szerkezet mibenléte, amelynek meghatározása pedig „*annál égetőbb kérdés, minél jobban regionalizáljuk a kontextusát – a csökkenő léptékkel szükségszerűen nő a specializáció mértéke és ezzel együtt a strukturális egyensúlytalanság veszélye*” (Steiner 1985, 389). A szerkezeti modell továbbfejlesztése, az endogén térségi tényezők hatását is beépítő túlspecializációs modell ugyanakkor már megfelelő magyarázattal szolgál a válság kialakulására, és feltárja a belső megújulást gátló gazdasági és társadalmi mechanizmusokat.

Az *exportbázis-modellek* (Steiner 1985; Storper 1992) a gazdasági szerkezet helyett a külső kereslet alakulására helyezik a hangsúlyt. Az ipari inputok, félkésztermékek és tömegfogyasztási cikkek iránti éhség generálta a nagy iparvidékek fejlődését és magas növekedési rátáit. A világgazdasági korszakváltással azonban a külső kereslet visszaesése először térségi deficithez, később a termelőtevékenység összezsugorodásához vezetett; másrészt az újonnan iparosított, modernebb technológiával vagy olcsóbb munkaerőköltségekkel dolgozó térségek a megmaradt piacokról is kiszorították a régieket. Storper a kiutat a termék alapú technológiai tanulásban, vagyis a meglévő termelési hagyományok (tudás) és a térségi hálózatok kihasználásában látja, ebben a tekintetben nézetei a hálózati-agglomerációs modellek egyik alapjának tekinthetők. Így újráspecializációra (destandardizációra) nyílik lehetőség: az alaptermékek továbbfejlesztésével olyan új részpiacok teremthetők, amelyek ismét védhetővé válnak, és akár globális abszolút előnyökkel is működhetnek.

Bár Steiner külön említi, véleményünk szerint az előbbi modell speciális esetének tekinthető a *termékéletciklusok evolúciójára koncentráló válsághipotézis*. A régi ipari térségek termékei jellemzően érett fázisban vannak: standardizáltak, termelésük magas tőke- és alacsony munkaintenzitású, árrugalmasságuk magas. A piaci versenyben való helytállást új termékek kifejlesztése vagy az árak hatékony leszorítása garantálná; azon-

ban az elsöre a régi ipari térségek periférikus helyzetük, a másodikra a termelési tényezők kedvezőtlen összetétele és ára miatt nem képesek. Így a térség csapdahelyzetbe kerül: minél tovább marad a termékéletciklus utolsó fázisában, annál nehezebbé válik számára a kilábalás, és annál kiszolgáltatottabb a külső versenytársakkal szemben. Ez a nézet különösen plasztikus magyarázatot nyújt a nagy történelmi iparvidékek elhúzódó válságára, ahol a gyárbezárások és az elbocsátások egymást követő hullámai kilátástalannak tűnő gazdasági és társadalmi helyzetet teremtettek.

Az exportbáziselmélet eredményeit is felhasználva alakultak ki a regionális hanyatlást öngerjesztő folyamatokkal magyarázó *kumulatív oksági modellek*⁵. A nyílt gazdaságú régi ipari térségek a kereslet csökkenését nem voltak képesek tőketranszferekkel helyettesíteni, s a felhalmozott deficitet termelésvisszafogással korrigálták. A fizetési mérleg helyrebillentése azonban kedvezőtlenül hatott a termelékenységre, amit az eleve jobb pozícióban lévő versenytársak képesek is voltak kihasználni – a következmény a régiék piacvesztése volt. A kumulatív okság nem „széles” modell, megállapításai nem törekednek teljes körű magyarázatra; ugyanakkor mechanizmusként több más elméletben feltűnik, és nagyfokú rokonságot mutat a hálózati-agglomerációs modell központi fogalmával, az útfüggőséggel.

Steiner a gazdasági szféra fejlődésének szemszögéből vizsgálja a területi válságot. Mint jelzi, a jelenségek megértéséhez az általa elkülönített négy magyarázat szintézisére van szükség. A régi ipari térségek nem a kereslet visszaesése miatt „öregedtek meg”, hanem öregségük (vagyis a regionális életciklus „végén” elfoglalt helyük) miatt váltak érzékennyé a kereslet visszaesésére és az erősödő piaci versenyre. Az alkalmazkodási gyengeség fő oka az „iparszerkezet”, amin Steiner a munkaerőmobilitás és a vállalkozói, innovációs aktivitás előtt emelkedő gátakat érti. Ez a megállapítás már átvezet a régi ipari térségeket vizsgáló újabb elméletek körébe, amelyek a világszerte hatások vizsgálatáról fokozatosan a belső megújulási képességet befolyásoló tényezők elemzésére helyezik át a hangsúlyt. Maga Steiner is e szempontok szerint módosította nézőpontját: újabb összefoglaló tanulmányában (Steiner 2003) az exportbázis- és kumulatív oksági modellek helyét a biológiai analógiát felhasználó *intézményi szklerózis* fogalma veszi át. A szklerózisos térségekben a csoportérdek és a régi döntési minták konzerválása miatt sérül a racionalitás, s csökken a belső megújulóképeség. A szerkezeti gyengeségek és a szklerózis pedig együttesen vezetnek el oda, hogy a térség termékstruktúrája az életciklus utolsó fázisába szorul, ahonnan egy erős külső sokk már könnyedén kibillenti. A szkleróziomagyarázat mind a túlspecializációs, mind a hálózati-agglomerációs modellekben megjelenik, különös tekintettel Grabher munkáira. A harmadik, ciklikus-evolúciós modell szintén ezekbe a magyarázatokba torkollik, ezért itt külön nem tárgyaljuk.

Az endogén tényezők szerepe az ipari válságban: a modern válságelméletek

Boschma és Lambooy (1999) a modern válságelméleteket tárgyaló, szintetizáló tanulmányában két, számos pontban összefüggő elméletcsoportot azonosít. Ezek egyike a túlspecializáció és a monostruktúrák káros következményeivel foglalkozik,

míg a másik az intézményi és evolúciós közgazdaságtan új eredményeire támaszkodva a hálózati-agglomerációs tényezőkre koncentrálnak. A két elméletcsoport jelentősége, hogy mindkettő központi elemként számol az endogén tényezők szerepével, reflektálva a térgazdaságtan elmúlt két évtizedének eredményeire.

Mit jelent az ipari válság tekintetében a *túlspecializáció*? A specializáció a gazdaság természetes területi jelensége (még hozzá minél kisebb aggregációs szintet nézünk, annál természetesebb). Az irodalomban általában pozitív kontextusban jelenik meg, sőt, gyakran specializációjuk teszi sikeressé a világgazdaság sokat emlegetett *mai* sikertérségeit, pl. a Szilícium-völgyet és Észak-Olaszország ipari körzeteit. A régi ipari térségek példája azonban igazolja, hogy a specializáció káros jelenséggé is válhat; rövid távon növekedési többletet eredményez, de, mint Krugman (1993 – idézi *Boschma–Lambooy* 1999) rámutatott, kiszolgáltatja a térséget a számára véletlenszerűnek tekinthető külső megrázkódtatásoknak. Krugman pesszimista a folyamat kifutásával kapcsolatban: magas tényezőmobilitás mellett (pl. a mobil munkaerővel és tőkével rendelkező Egyesült Államokban) a kilábalás jelentősen elhúzódhat, mert az értékes munkaerő és a tőke egyaránt elhagyja, később pedig elkerüli a válságtérségeket; ezzel szemben ott, ahol ez a mobilitás alacsonyabb (mint Európában), magas munkanélküliséggel és más koncentrált gazdasági és szociális problémákkal kell számolni. Krugman nézeteit többek részéről éles kritika érte: elemzése és megoldási javaslatai egyaránt keynesiánus gyökerűek, és a keynesiánus fejlesztéspolitikához hasonlóan nem tulajdonítanak kellő fontosságot a területi fejlődésben (és különösen a válságkezelésben) jelentős szerepet betöltő endogén nem piaci tényezőknek, így a normáknak, értékeknek és intézményeknek, és különösen a tanulásnak és az innovációnak.

A túlspecializációs magyarázat több korábbi modellt szintetizál. Meghatározó mechanizmusként számol a kumulatív oksági folyamatokkal, valamint támaszkodik a termékéletciklus-hipotézis eredményeire. Az innovációk megjelenése nem csak időben, hanem térben is egyenlőtlen, és a régi ipari térségek specializációja nem kedvez az innovációk létrejöttének, illetve alkalmazásának. *Steiner* (1985) megállapítása szerint az innovációk megjelenésének a sokféleség, *diverzitás* pozitív externáliát kínál agglomerációk kedveznek; ezzel szemben a régi ipari térségekben a *hasonlósági* externáliák dominálnak, vagyis egymáshoz hasonló profilú nagyvállalatok koncentrációja hozott létre eleinte pozitív, később egyre inkább negatív extern hatásokat. A túlspecializáció hátráltatja a gazdasági alternatívák kiemelkedését: a nagyvállalatok uralta térségekben gyenge a versenyszellem és a vállalkozói készség, az új versenyzők és új gondolatok piacra lépése előtt számos akadály tornyosul, ezért előfordul, hogy még a térségen belül létrejött innovációkat is máshol valósítják meg.

Grabher és Stark (1997) a túlspecializáció okait vizsgálva az általános sikerreceptek túl merev követésének veszélyeire hívták fel a figyelmet: azáltal, hogy egy térség gazdasága túlságosan rááll egy jól működő növekedési modell követésére, feláldozza azokat a potenciális előnyöket, amelyeket új lehetőségek felkutatásával szerezhetett volna. A túlspecializációs magatartás tehát magas és egyre emelkedő opportunity costtal (alternatív költséggel) jár, a „túl gyors” és „túl sikeres” tanulás

gyengíti a térségi tanulóképességet. Grabher több más tanulmányában (Grabher 1993; 1997) foglalkozik az „adaptation at the cost of adaptability”, vagyis az alkalmazkodókészség kárára történő alkalmazkodás dilemmájával. Hasonló következtetéseket fogalmaz meg Audretsch et al. (2000), rámutatva, hogy az elmúlt évtizedekben tendenciaszerűen megfigyelhető a globális gazdasági struktúra diverzifikációja és a kisebb, innovatívabb és rugalmasabb vállalatok előretörése. Ez a folyamat azonban nemzeti és szubnacionális szinten is egyenlőtlen, s a nagyvállalatok túlsúlyával rendelkező térségek a világ gazdaság feltételeihez való gyengébb alkalmazkodásukkal növekedési többlettől esnek el, vagyis az alkalmazkodás halogatásának, elmulasztásának árát opportunity costként fizetik meg.

Az ipari válság *hálózati-agglomerációs modelljei* az intézményi szféra gyengeségeire és a térségi tanulás torzulására összpontosítanak. A hálózatok jelentőségét Storper (1992) abban határozza meg, hogy ezek adják a gazdasági szerkezet nem gazdasági háttérét, és jelentős közvetett hatást gyakorolnak a területi fejlődésre, különös tekintettel a kollektív tanulási folyamatokra. A modellcsoporthoz két, az evolúciós közgazdaságtanban megjelenő fogalom, az *útfüggőség* és a *bezárulás* társul. Az *útfüggőség* (path dependency; egyes magyar kutatóknál *pályafüggőség*) hagyományos értelmezésében azt jelenti, hogy egy adott pillanatban meghozható döntések köre valamilyen mértékben még akkor is függ a korábbi időpillanatokban meghozott döntésektől, ha a múltban érvényesülő, a korábbi döntéseket befolyásoló körülmények már nem állnak fenn (ilyenformán egyfajta „tehetetlenségi erőként” értelmezhetjük). Térgazdasági értelemben az *útfüggő* fejlődés a hagyományok általi meghatározottságot jelent, vagyis azt, hogy egy térség még akkor sem tud letérni egy adott fejlődési pályáról, ha ez egyébként érdekében állna. Az *útfüggőség* mögött a *bezárulás* (lock-in) jelensége húzódik. Storper értelmezésében a bezárulás oka, hogy bizonyos technológiák esetén a méretgazdaságosság előnyei oly mértékben beépülnek a termelési rendszerbe, hogy egy ponton túl a technológiák megváltoztathatatlaná válnak vagy a változások iránt erősen érzéketlenné válnak. A szituációt – hasonlóan a túlspecializációhoz – először a magasabb haszon megszerzésére irányuló térségi-intézményi közös érdek, majd a veszteségektől való közös félelem teszi tartóssá. A bezárulást a szakirodalom többnyire ennél szélesebben, háromszintű folyamatként tárgyalja; bár a megnevezések eltérnek, tartalmuk azonos (Grabher 1993; Boschma–Lambooy 1999):

- A funkcionális (Boschma–Lambooy-nál intézményi) bezárulást a hierarchikus, autarchiára törekvő vállalati hálózatok kialakulása okozza. A cégstruktúra olyan szorosan integrálódik, hogy az általuk létrehozott sűrű intézményi hálózat szinte megbonthatatlan, sem alkalmazkodásra, sem versenyre nincs érdemi lehetőség.
- A kognitív (Boschma–Lambooy-nál technológiai) bezárulás a térségi tudás, know-how megjelenéséhez kötődik. A régi ipari térségek tudásbázisa gyakran magas szintű, de nem képes letérni fejlődési pályájáról, tanulási képességei meggyengültek. A válságra született alkalmazkodási kísérletek „parametrikus” és nem „stratégiai” racionalitást követtek, azaz a vállalatok nem új, helyettesítő

technológiákban gondolkodtak, hanem meglévő eljárásaikat próbálták hiába-
valóan tökéletesíteni⁶.

- A politikai bezárulás előidézői a változásokban ellenérdekelte területi aktorok (vállalatvezetők, politikusok, szakszervezetek) érdekközlői, amelyek hatékonyan képesek pozícióikat megvédeni és a régi döntési gyakorlatot fenntartani egészen addig, amíg a rendszer össze nem omlik és ellenállásuk meg nem szűnik. A politikai bezárulás lényegében azonos a korábban említett intézményi szklerózissal.

A bezárulás a térségi hálózatok és agglomerációs hatások negatív következménye, amely a múlt továbbélésével és egy rossz irányú „kollektív tanúlással” reprodukálja a felhalmozódott problémákat és hátráltatja a hatékony válságkezelést. Grabher (1993) az ipari válság és átalakulás tanulságait általánosítva arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a hálózati problémákra szintén hálózati megoldásokat kell találni: olyan térségi, vállalati hálózatok kialakulására kell törekedni, amelyek nem hordozzák a túlspecializáció és a bezárulás veszélyét. Erre a redundáns hálózatok a legalkalmasabbak; vagyis azok, ahol nem tökéletes gazdasági optimalizáció uralkodik, hanem a belső struktúra lazább, több alternatíva, akár a véletlen kínálta lehetőségek befogadása felé nyitott. Térségi szinten a redundancia lehetőségét a laza kapcsolódás (loose coupling) adja meg; több partneren alapuló, kevesebb kölcsönös függést eredményező, de a tudás megosztására és hálózati externáliák megtermelésére képes hálózatok létrehozására van szükség⁷. Ez, ha végiggondoljuk, nagyon bátor kijelentés: mind a mainstream közgazdaságtan, mind a térgazdaságtan szép számmal tartalmaz a minél magasabb specializációt dicsőítő esettanulmányokat, irányuljanak ezek a hagyományos iparra vagy éppen a csúcstechnológia (gyakran illuzórikus) tereire.

Értelmezhető-e a régi ipari térségek problémája az államszocialista és posztiszocialista viszonyokra?

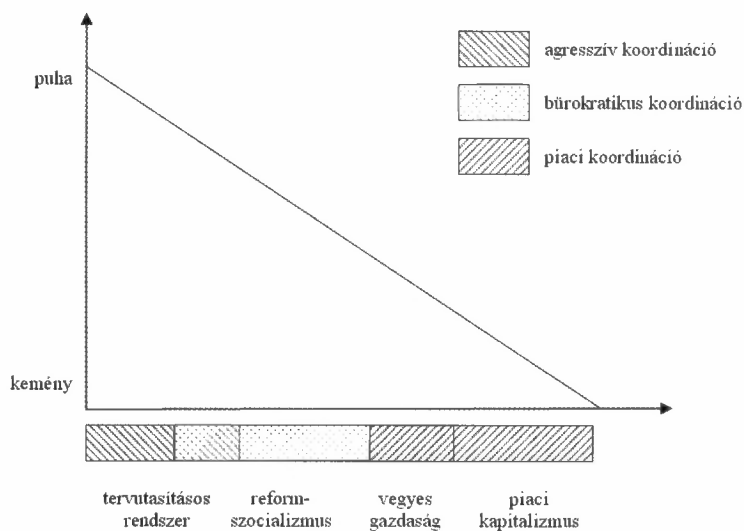
A tanulmány záró részében arra a kérdésre keressük a választ, hogy beszélhetünk-e a régi ipari térségek problémájáról az államszocialista gazdaságokban, illetve a posztiszocialista átalakulás során. Tágabban a terv- és piacgazdaságok összehasonlíthatóságának kérdéséről van szó: arról, hogy a politikai és gazdasági eltérések *alapvetően különutas* fejlődéshez vezettek-e, vagyis az esetleges hasonlóságok felszíniek (Barta 2002), vagy mint Enyedi (1989) az urbanizáció kapcsán megfogalmazza, *a különutas és a megkésett fejlődés* együtteséről és a megkésettség erősebb szerepéről beszélhetünk, vagyis érdemi hasonlóságok mutathatók ki. Álláspontunk szerint az utóbbiról van szó, és ezt *általánosan* a koordinációs rendszer (vagyis a társadalmi tranzakciókat vezérlő „főszabály”), illetve a költségvetési korlátok jellege, *specifikusan* pedig a válságelméletek által azonosított problémák jelentkezése igazolja: a régi ipari térség-probléma a szocializmusban is kialakult, de a válságok „halogatása” miatt következményeinek nagy része a posztiszocialista periódusra hárult.

A koordinációs rendszer és a költségvetési korlátok összefüggését az 1. ábra szemlélteti: a korlátot jelző görbe alatti terület az a valószínűsíthető forrástöbblet,

amelyhez a vállalat az adott koordinációs viszonyok között a piaci mértéken túl hozzájuthat. Ideáltipikus esetben a piacgazdaságok kemény, a tervgazdaságok pedig puha költségvetési korlátokkal rendelkeznek. Mint azonban *Goldfeld–Quandt* (1988), majd *Rawski* (1997) és *Kornai* (1997) nem rendszerspecifikus értelmezéséből látszik, a koordinációs rendszerek összemosódása miatt a költségvetési korlátok merevsége vagy puhasága skálaként működik, a költségvetési fegyelem eltérő mértékű kényszerítő erőként épül be a vállalati döntésekbe és a nemzetgazdaság működésébe. A költségvetési korlátok felpuhulása a piacgazdaságokban a *nem piaci racionalitás* érvényesülésének, tehát a koordinációs rendszereken át ható stratégiai, politikai és szociális szempontoknak köszönhető. A vegyes gazdaságokban összemosódott a piaci és a bürokratikus koordináció⁸, de még a látszólag tiszta piaci rendszerekben is megjelent a nem piaci szempontok problémája (gondoljunk pl. az USA katonai-ipari komplexumára). A nagy iparvállalatok járadékleső (rent-seeking) magatartása a régi ipari térség-probléma kialakulásában, a puha költségvetési korlátok szerepe pedig a válságkezelésben vált relevánssá: a makroökonómiai feltételrendszer egészen a világgazdasági korszakváltásig a stratégiai súlyú vállalatok kisegítésének és megmentésének kedvezett.

1. ÁBRA

A koordinációs rendszerek és a költségvetési korlát
(Coordination Systems and Budget Constraints)

Forrás: A szerző szerkesztése.

A szocialista államokban a koordináció ellentétes utat járt be az 1970-es évekig: a nem piaci (katonai-védelmi és politikai-ideológiai) racionalitás meghatározó szerepére, a bürokratikus szabályozás és az agresszív koordináció kettősére épülő tervutasításos gazdasági rendtől eljutott a bürokratikus koordináció egy olyan, reformok

során piaci elemekkel korrigált változatáig, ahol a nem piaci racionalitás már annak nyugati formáira hasonlított. A szocialista gazdaságok koordinációs viszonyai közeledtek a vegyes gazdaságokéhoz és ezzel működésük racionálisabbá, költségvetési korlátaik valamivel keményebbé váltak, ha el soha nem is érték a nyugat-európai államokét. Ebben a makroökonómiai feltételrendszerben álláspontunk szerint értelmezhető a régi ipari térség-probléma kialakulása, mégpedig a nyugatinál nagyobb megjelenési valószínűséggel és súlyosabb lefutással. Lényegi különbség, hogy a világgazdasági korszakváltás a piacgazdaságokban végül kikényszerítette a költségvetési korlátok megszilárdítását és az érdemi válságkezelést, a világgazdaságtól és egymástól elszigetelten fejlődő szocialista gazdaságokban azonban a politikai rendszeren keresztül lehetőség nyílt a válságok halogatására és a legsúlyosabb következmények továbbhárítására. Az ipari válság jelenségei ennek ellenére már az 1980-as évektől elmélyültek, a rendszerváltások során pedig gátszakadásszerűen kerültek napvilágra, és egybeestek a poszt szocialista országok transzformációs visszaesésével. *Kornai* (1993) a gazdaság reálszerkezetének átalakulását és így az ipari válságot e visszaesés egyik komponensének tartja. Véleményünk szerint azonban két eltérő, bár egymással összefüggő problémakörrel van szó, az ipari válság és a költségvetési korlát vele összefüggő keményedése ugyanis korábban Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is jelentkezett, míg a visszaesés három másik komponenséről (eladói piacról vevői piacra való áttérés, koordinációs zavarok, a pénzügyi szektor elmaradottsága) ez nem mondható el. Ugyanezt jelzi az ipari válság elhúzódása, a transzformációs visszaesésnél lassabb lefolyása.

A régi ipari térség-probléma értelmezésének második eleme a válságelméletek alkalmazhatósága. Belátható, hogy mind a túlspecializáció, mind a hálózati-agglomerációs modellek következtetései érvényesek a szocialista ipari térségekre, illetve azok 1990 utáni átalakulására. A túlspecializáció jelenségei élesen megmutatkoztak az ipari térségek gazdasági szerkezetében: az alacsony innovációs készség és az elégtelen gazdasági diverzifikáció a tervgazdaságok általános problémája volt, de különösen erősen érintette az ipar koncentrált tereit. Ennek egyaránt voltak iparági (kitermelő és alapinputokat előállító iparágak kiemelt fejlesztése) és szervezeti (nagyvállalati koncentráció preferálása) okai. A verseny kultúrája még annyira sem létezett, mint a piacgazdaságok e téren szintén gyenge régi ipari térségeiben, az új vállalatok piacra lépése pedig csak bürokratikus úton, központi döntés révén volt lehetséges⁹. Az ipari specializáció oldásával járó térségi tanulás előtti utak nem voltak nyitottak: erre csak a rendszerváltások után, a mély ipari válság kialakulásával és a piacgazdaság feltételeinek kiépítése során nyílt lehetőség.

A hálózati-agglomerációs problémák kialakulása szintén megfigyelhető, és talán még súlyosabb következményekkel járt. A szocialista országok régi ipari térségeiben nem csak a központokban hozott beruházási döntések ágazati preferenciái, hanem a tartós forráshiány is csökkentette az érdemi szerkezetátalakítás valószínűségét, tehát nagyon erős útfüggőségről beszélhetünk. Az akár muzeálissá váló technológiák tartó-

sítása és foltoztatása, a magatartási minták merevsége és az innováció gyengesége együttesen járult hozzá a válságjelenségek elmélyüléséhez. A bezárulás mindhárom, funkcionális–intézményi, kognitív–technológiai és politikai komponense megfigyelhető a szocializmus régi ipari térségeiben, és talán itt találtakoztak legerősebben a bürokratikus koordináció problémái az ipari hálózatok diszfunkcionális működésével.

Összegzés

Összegezve megállapítható, hogy a régi ipari térségek problémája hosszú távú alkalmazkodás kudarc, amelyet külső körülmények hoztak felszínre, de okai nagy mértékben belső, a térfejlődéshez kötődő problémákra vezethetők vissza. A válságokat vizsgáló elméletek fokozatosan ismerték fel és építették be érvrendszerükbe a területi endogén tényezők jelentőségét; a gazdasági szerkezet kérdésein túl intézményi és hálózati szempontok jelentek meg a válságtérségek vizsgálatában. Ezek a megközelítések még nem váltak a mainstream közgazdaságtan érvrendszerének szerves részévé. Az állítás azonban megfordítva is igaz: a válságelméletek földrajzi–regionalista, esetleg evolúciós és intézményi közgazdaságtani háttérrel rendelkező megalkotói sem alkalmazzák kellő természetességgel a mainstream közgazdaságtan érveit területi vizsgálataikban, márpedig a területi fejlődés makroökonómiai keretei – a koordinációs rendszerek eltorzulása, a nem piaci racionalitás kérdése és a puha költségvetési korlátokkal működő vállalatok magatartása – lényeges tényezők a máig tartó átalakulási folyamatok megértésében. A makroökonómiai és területi megközelítés szintézise még várta magára: itt csak az összefüggés létezésének és fontosságának megállapítására vállalkoztunk.

A közép-európai és ezen belül a hazai regionális tudományok számára is érdekes kérdés, hogy hol helyezkedik el a kérdés az államszocialista és posztszocialista gazdasági fejlődés feltételrendszerében. Álláspontunk szerint a régi ipari térségek problémája bizonyos kikötésekkel értelmezhető a szocialista államok fejlődésére még akkor is, ha a válság jelenségei a döntéshozók halogató magatartása miatt tompítottabban, a végső következmények pedig csak a rendszer összeomlásával jelentek meg. A posztszocialista államok legsúlyosabb fázisában, anyagi eszközök és politikai tőke hiányában, illetve instabil döntéshozatali környezetben örökölték a válsággal járó problémahalmazt, és ennek köszönhetően Közép-Európában az aktív szerkezetátalakítási politikák helyett a passzív, piacvezérelt szerkezetátalakulási folyamat kibontakozása vált a válsággal való szembenézés uralkodó formájává. Nem mellékes azonban, hogy milyen következtetéseket vonhatunk le az ipari válság és átalakulás releváns elméleteiből, és ezek a következtetések miként integrálhatók az aktuális területi politikák cselekvésébe.

Jegyzetek

- ¹ A nemzetközi szakirodalomban általában Old Industrial Regions (Prisching 1985; Cooke 1995; Boschma–Lambooy 1999) vagy Old Industrial Areas (Steiner 1985; Hudson 1994). Magyarországon Horváth (1998) a „régi iparvidékek” szókapcsolatot és a térséget egyaránt használja, de más formákkal is találkozunk – hagyományos ipari térségek, előregedett iparvidékek; sőt, már Bartke (1971) jellemzi Magyarország „egyoldalú ipari szerkezettel rendelkező területeit”, s felhívja a figyelmet depressziós kockázatokra. Itt és más frásainkban az érintett terek sokfélesége (mezorégiók, kisebb ipari körzetek, iparvárosok és ipari agglomerációk) miatt a hazánkban a szubnacionális mezoszinttel társított, specifikus „régio” fogalma (Faragó 2003) helyett a semlegesebb „térség” kifejezést használjuk.
- ² Hudson (1994) értelmezésében ez „sűrű intézményi hálózatot” jelent, vagyis olyan felállásokat, ahol a személyek, vállalatok és intézmények egyszerre több szférában is jelen lehetnek, és egymást többszörsően átfedő, erős önreprodukciós képességgel rendelkező struktúrákat hoznak létre.
- ³ A jelenség szocializmusban betöltött szerepéről lásd a tanulmány lezáró részét.
- ⁴ Hogy az új gazdaságban miféle hely jut a korábbi ipar munkavállalóinak, és milyen térbeli vagy társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásával jár mindez, arról ezek az írások gyakran hallgatnak. A high tech egyoldalú értékelésének veszélyeit a szakirodalom már korán felismerte (pl. Morgan 1986), míg mások (pl. Hudson 1994; Szalavetz 2003; Benneworth–Charles 2005) a hagyományos ipari ágazatok továbbélésének jelentőségére és a nem élenjáró térségek innovációs lehetőségeire hívták fel a figyelmet.
- ⁵ A területi különbségeket 1957-ben először Myrdal kötötte össze pozitív visszacsatoláson alapuló folyamatokkal. A kumulatív okság jelenségét hagyományosan a növekedési folyamatokra értelmezik, de a válságok okainak megmagyarázására is alkalmas.
- ⁶ Fontos azonban leszögezni: a meglévő tudásbázisra történő építkezés, a folyamatinnováció, sőt, a hagyományos iparágak megújulása fontos eleme több térség sikeres megújulásának. Ezeket a példákat többek között Grabher is ismerteti.
- ⁷ Cooke (1995) az innovatív hálózatok kapcsán a siker öt tényezőjéről beszél: ezek az információcsere való hajlandóság, a partnerek megbízhatóságába vetett hit, annak felismerése, hogy a legjobb gyakorlatok elsajátíthatók tanulással, hajlandóság a kulcsfontosságú reciprocitáson alapuló kapcsolatok preferálására, valamint a hálózat áramlási folyamataiban való aktív részvétel.
- ⁸ A jóléti államokban hangsúlyos etikai szempontok jelentek meg a döntésekben, de mint már Kornai (1983) megállapítja, az etikai normák jogi normákká intézményesültek és beépültek a bürokratikus koordináció apparátusába; ritkábban kommercializálódtak, a piaci haszonszerzés eszközüvé váltak.
- ⁹ Az egyoldalú iparszerkezet oldása számos fejlesztési koncepcióban és konkrét telepítési döntésben megjelent, de összességében nem bizonyult elégségesnek.

Irodalom

- Audretsch, D.B.–Carree, M.A.–van Stel, A.J.–Thurik, A. R. (2000) *Impeded industrial restructuring. The growth penalty*. Tinbergen Institute, Amsterdam.
- Barta Gy. (2002) *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Bartke I. (1971) *Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benneworth, P.–Charles, D. (2005) University spin-off policies and economic development in less successful regions: Learning from two decades of policy practice. – *European Planning Studies*. 4. 537–557. o.
- Boschma, R.–Lambooy, J. (1999) *Why do Old Industrial Regions decline? An exploration of potential adjustment strategies*. University of Utrecht, Faculty of Spatial Sciences, Utrecht.
- Cooke, P. (1995) Introduction. – Cooke, P. (ed.) *The rise of the rustbelt*. Routledge, London–New York. 1–19. o.
- Dunford, M.–Greco, L. (2007) Geographies of growth, decline and restructuring. The rise and fall (privatization) of the state-owned steel sector and the trajectories of steel localities in the Italian Mezzogiorno. – *European Urban and Regional Studies*. 1. 27–53. o.
- Enyedi Gy. (1989) Van-e szocialista urbanizáció? – *Tér és Társadalom*. 2. 92–103. o.
- Faragó L. (2003) A tér kép egy olvasata és a „területi” tervezés. – *Tér és Társadalom*. 1. 19–40. o.

- Goldfeld, S.M.–Quandt, R.E. (1988) Budget constraints, bailouts, and the firm under central planning. – *Journal of Comparative Economics*. 12. 502–520. o.
- Grabher, G. (1993) The weakness of strong ties. The lock-in of regional development in the Ruhr area. – Grabher, G. (ed.) *The embedded firm. On the socioeconomics of industrial networks*. Routledge, London. 255–277. o.
- Grabher, G. (1997) Adaptation at the cost of adaptability? Restructuring the Eastern German regional economy. – Grabher, G.–Stark, D. (eds.) *Restructuring networks in post-socialism. Legacies, linkages and localities*. Oxford University Press, Oxford. 107–134. o.
- Grabher, G.–Stark, D. (1997) Organizing diversity: Evolutionary theory, network analysis, and post-socialism. – Grabher, G.–Stark, D. (eds.) *Restructuring networks in post-socialism. Legacies, linkages and localities*. Oxford University Press, Oxford. 1–32. o.
- Horváth Gy. (1998) *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Hudson, R. (1994) Institutional change, cultural transformation and economic regeneration: Myths and realities from Europe's Old Industrial Areas. – Amin, A.–Thrift, N. (eds.) *Globalization, institutions, and regional development in Europe*. Oxford University Press, Oxford. 198–216. o.
- Kornai J. (1983) Bürokratikus és piaci koordináció. – *Közgazdasági Szemle*. 9. 1025–1038. o.
- Kornai J. (1993) Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. – *Közgazdasági Szemle*. 7–8. 569–599. o.
- Kornai J. (1997) Pénzügyi fegyelem és puha költségvetési korlát. – *Közgazdasági Szemle*. 11. 940–953. o.
- Krueger, A.O. (1974) The political economy of the rent-seeking society. – *The American Economic Review*. 3. 291–303. o.
- Krugman, P. (1993) The lessons of Massachussets for the EMU. – Torres, F.–Giavazzi, F. (eds.) *Adjustment and growth in the European Monetary Union*. Cambridge University Press, Cambridge. 241–269. o.
- Lenway, S.–Morck, R.–Yeung, B. (1996) Rent seeking, protectionism and innovation in the American steel industry. – *The Economic Journal*. 106. 410–421. o.
- Lipietz, A. (1992) The regulation approach and capitalist crises: An alternative compromise for the 1990s. – Dunford, M.–Kafkalas, G. (eds.) *Cities and regions in new Europe: The global-local interplay and spatial development strategies*. Belhaven Press, London. 309–333. o.
- Lux, G. (2007) Industrial decline and the possibilities of regeneration in post-socialist Old Industrial Regions. – Kinga, K. (ed.) *The Proceedings of the International Conference Competitiveness and European Integration October 26–27, 2007, Cluj–Napoca Romania. Regional and Rural Economics*. Editura Alma Mater, Cluj–Napoca. 82–86. o.
- Lux, G. (2009) Divergent patterns of adaptation among Central European Old Industrial Regions. – *European Spatial Research and Policy*. 1. 145–157. o.
- Morgan, K. (1986) Re-industrialisation in peripheral Britain: State policy, the space economy and industrial innovation. – Martin, R.–Rowthorn, B. (eds.) *The geography of de-industrialisation*. Macmillan, Houndmills–Basingstoke–Hampshire–London. 322–359. o.
- Nelson, R.R. (1995) Recent evolutionary theorizing about economic change. – *Journal of Economic Literature*. 1. 48–90. o.
- Prisching, M. (1985) Die Stagnation von Regionen und Branchen. Eine Theorie sozioökonomischer Anpassungsprozesse. – *Wirtschaft und Gesellschaft*. 2. 175–194. o.
- Rawski, T. (1997) Who has soft budget constraints? – *Global Economic Review*. 1. 29–49. o.
- Steiner, M. (1985) Old Industrial Areas: A theoretical approach. – *Urban Studies*. 5. 387–398. o.
- Steiner, M. (2003) Modernizing traditional industries in declining regions – concepts of transformation in old and new market economies. – Steiner, M. (ed.) *From old industries to new regions. Policies for structural transformations in accession countries*. Leykam Buchverlagsgesellschaft, Graz. 9–24. o.
- Storper, M. (1992) The limits to globalization: Technology districts and international trade. – *Economic Geography*. 1. 60–93. o.
- Szalavetz A. (2003) *A hagyományos és a gyorsan növekvő ágazatok támogatására alkalmazott iparstratégiai eszközök*. Műhelytanulmányok 46. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.

INDUSTRY'S TRADITIONAL SPACES: OLD INDUSTRIAL REGIONS

GABOR LUX

This paper focuses on the crisis and transformation of Old Industrial Regions (OIRs), spaces which played a dominant role in the industrial development of the 20th century. Discussion is concerned with the relevance of OIRs and the macroeconomic conditions that had lead to their emergence, with a special emphasis on the market-distorting effects of soft budget constraints and muddled coordination systems. Furthermore, the paper outlines the evolution that has taken place among the relevant theories explaining industrial decline, showing how their focus has shifted from exogenous to endogenous factors. In the concluding part, the applicability of the OIR problem is discussed with regards to state socialism and post-socialist transformation; it is argued that parallels can be drawn between market and planned economies, and both the macroeconomic and regional causes of industrial decline can be identified within the state socialist economic system.